

TARIM KOOPERATİFLERİNİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ The Effects of Agricultural Cooperatives on Employment

Yaşar ALKAN

Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

İktisat Bölümü

Manisa, yasaralkanxxx@hotmail.com

Çalışmanın Türü: Derleme

Öz

Bu çalışma, Türkiye'deki Tarım kooperatiflerinin mevcut durumlarına dair bir analiz yapma amacı taşımaktadır. Tarım kooperatifleriyle ilgili veriler ışığında hâlihazırda olan durum değerlendirilerek ve tarım kooperatiflerinin geliştirilmesi için yapılması gerekenler üzerine çözüm önerileri sunulacaktır. Çalışmada ilk olarak tarım kooperatiflerinin tanımı yapılarak tarım kooperatifleri sınıflandırılıp tarım kooperatifleri hakkında tarihi ve güncel bilgiler verilerek ve tarım kooperatiflerinin sağladığı istihdam incelemesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarım Kooperatifleri, İstihdam, Tarım.

Abstract

This study aims to make an analysis of the current situation for agricultural cooperatives in Turkey. There will be interpreted the current situation of agricultural cooperatives in the light of the related data and will be offered solution suggestions on what to do for the development of agricultural cooperatives. In this study first will be made the definition of agricultural cooperatives, then agricultural cooperatives will be classified, will be given historic and current informations on agricultural cooperatives and will be made survey of the employment provided by agricultural cooperatives.

Keywords: Agricultural Cooperatives, Employment, Agriculture.

1. Giriş

Tarım ilk çağlardan beri temel olarak insanların yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik gerçekleştirilmektedir. Tarımsal üretim erken dönemlerde genellikle aile için öz tüketim amaçlı, ilkel ve az miktarlarda yapılmıştır.

Zaman içerisinde artan nüfus miktarına bağlı olarak ihtiyaçlar tarıma olan bağımlılığı da artırmıştır. Tarımdaki üretim miktarı artışına istinaden yeni teknikler gelişmiş, işbirliği de büyük boyutlara ulaşmıştır. Artık aile için öz tüketime yönelik üretim kısmen devam etmiş, daha çok kâr elde etme ve kitlelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tarımsal üretim yoğunlaşmıştır.

Bilinen tarihin ilk zamanlarında bile tarım muhteviyatı gereği işbirliğini gerektirmiştir ve buna bağlı olarak bugünkü modern tarım kooperatiflerine benzer oluşumlar hayat bulmuştur. Tarımsal üretim yoğun emek isteyen, ürün çeşitlerine göre değişik ve uzun süreçler gerektiren, kalite sağlanması açısından bilinçli metotlar uygulanması gerekliliği doğuran bir işlemler bütünüdür. Bireylerin gerek maddi gerekse emek açısından tek başlarına gerçekleştirmesini oldukça güçleştiren bu aktiviteler işbirliğini ve kolektif aksiyonu zorunlu hale getirmektedir.

Tarım, bütün bu sayılan nedenlerden ötürü kooperatifçilik oluşumlarının önemini daha da artırmaktadır. Geçmişten günümüze tarım kooperatifleri hem üreticileri bilincendirerek daha kaliteli ve yüksek miktarlarda üretim yapmalarına olanak sağlamakta hem de ortak bilinç oluşturarak sermaye, araçlar, devlet ve diğer üreticiler karşısında kooperatif üyesi üreticileri koruyarak bu üreticilerin eksikliklerini giderme yolunda faaliyetler yapmaktadır. Tarım kooperatiflerin gereklilikleri ve önemi üzerinde durulması önem arz edilmektedir.

2. Kooperatif Tanımı ve Kooperatiflerin Özellikleri

Kooperatif, bireylerin, tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri en iyi bir biçimde ve maliyet fiyatına yapmak üzere dayanışma suretiyle ekonomik güçlerini bir araya getirmeleridir (Mülayim 2013: 17).

Kooperatifler Kanunu'na göre ise kooperatif tanımı, "Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denir."¹ şeklinde bir tanımlama getirmiştir.

¹ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1163.pdf>, Erişim: 25.12.2014

Kooperatif, Latince *Cooperatio* sözcüğünden çıkarılmıştır. *Cooperatio* Latince işbirliği ve bunun eylemi (fiili) olan *Cooperari* sözcüğü ise işbirliği yapmak demektir (Mülayim 2013: 67). Metropolitanana Ansiklopedisi 1845'e göre, kooperatif kelime olarak, Fransızcada "co-operer", İspanyolcada "co-operar", İtalyancada "co-operare" ve Latince "co-operer" şeklinde yer almakta olup, "co" ve "operari" kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Nitekim co; beraber ve operari; iş, etkinlik demektir. Kelime olarak belirli bir amaçla birlikte hareket (operasyon) anlamındadır. Gerçekte kooperatif işbirliği, birlikte iş yapma anlamında kullanıldığında çok geniş bir anlam kazanırken bazen de çok dar anlamda kullanılmaktadır (Rehber 2013: 60).

Kooperatifler, insan ihtiyaçlarının karşılıklı yardımlaşma yoluyla giderilmesini sağlamak ve ortakların çıkarlarını korumak amacıyla oluşturulan ekonomik kurullardır. Kooperatifler insanların ihtiyaçlarını paylaşımcı duygular esas alınarak yardımlaşma, dayanışma temelinde en az maliyetle karşılamak amacıyla kurulan tüzel kişilerdir. Kooperatifler hem kişilerin tek başlarına yapmaya güçlerinin yetmediği işleri bir araya gelerek yapmaları sağlar hem de toplumun kalkınmasına katkıda bulunur. Kooperatifler yeterli birikimi elde edemeyen bireylerin kolektif şekilde hareket ederek güçlerini birleştirmeleri ve amaca yönelik rasyonel hareket etmelerini sağlar.

Kooperatifler, ekonomik gelişimsağlanabilmesi ve iktisadi adaletin tesisi için önemli siyasi, hukuki ve toplumsal fonksiyonlara sahip kuruluşlardır. Aynı zamanda "kooperatiflerin ekonomik gücü ile verdiği hizmet arasında net bir ilişki söz konusudur. Kooperatifin güçlü olması bir yandan üyeye hizmet verecek vasıflı personelin istihdamına, diğer yandan hizmetlerin eksiksiz ve zamanında yerine getirilmesine olanak sağlayacaktır (Güllü, 2010: 37-38)."Güçlü kurumsal ve personel yapısıyla özellikle kooperatifler gelişmiş ülkelerde sivil toplum kuruluşu gibi hareket edebilen ve toplam hasılda büyük bir paydaş olarak makro kararlara etki edebilen iktisadi aktörlerdir. Rasyonel bireylerin, uzman yöneticilerin şirket mantalitesiyle yönettiği ve ekonomik işletme gibi faaliyet gösteren, sosyal düzende etkin birer unsur olabilen ve bünyesindeki bireylere istihdam sağlayıcı gücüyle sürdürülebilirliğin teminatı olan kooperatifler gelişmişliğin en önemli göstergelerindendir. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde değerlendirilen Türkiye açısından kendi kendine yetebilen bir ekonomik yapı oluşturup insani gelişmişlik endekslerinde en üst sıralarda yer alabilmek için kooperatifler potansiyelleriyle "tarım toplumundan sanayi toplumuna geçme aşamasında olanülkemiz açısından ayrı bir öneme haizdir (Yıldız, 2009: 29) ".

Kooperatifçiliğin var olması için, bu hareketi oluşturan ortaklar arasında çıkar birliği ve dayanışma olmalıdır. Ortakların belirli bir amaca ulaşmak için oluşturdukları bu

dayanışma ve güç birliği, kooperatifin varoluş nedenini, faaliyetleri için gerekli olan temeli oluşturur (İnan, 2004: 39).

Gelişme sürecindeki ülkeler açısından çok önemli olan kooperatiflerin hukuki, ekonomik tanımları da bulunmaktadır. Kooperatifler sadece belirli kurallar bütünü ile işleyen değil aynı zamanda içinde belli başlı bazı değerleri ve ilkeleri de barındıran birliklerdir. Zaman içerisinde dünya genelinde kooperatifçilik ilkeleri belirlenmiştir, bunlar zaman içerisinde değişikliklere uğramalarına rağmen 1995 yılında ICA tarafından 7 tane belirlenmiştir.

Kooperatif ilkeleri en son olarak 1995 yılında ICA tarafından 7 adet olarak saptanmış olup şunlardır (Mülayim 2013: 78):

1. “Gönüllü ve Serbest Giriş” İlkesi
2. “Ortağın Demokratik Yönetimi” İlkesi
3. “Ortağın Ekonomik Katılımı” İlkesi
4. “Özerklik ve Bağımsızlık” İlkesi
5. “Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme” İlkesi
6. “Kooperatifler arası İşbirliği” İlkesi
7. “Toplumsal Sorumluluk” İlkesi

Kooperatiflerin özellikleri ise şu maddeler halinde açıklanabilir²:

- Kooperatifler, üyelerinin ortak ihtiyaçlarını veya meslekleri ile ilgili gereksinimlerini en az maliyetle karşılamak amacıyla kurulur.
- Kooperatiflerde sermayenin üst sınır yoktur. Kooperatifin ortak sayısı arttıkça sermayesi de artar.
- Kooperatiflerde sermaye olarak aynı sermaye (paradan dışında mal, demirbaş, taşıt, bina vb.) konulması veya başka bir işletmenin kooperatife devredilmesi ancak ana sözleşmede belirtilmiş olmakla mümkündür.
- Gerçek veya tüzel kişiler kooperatife üye olabilirler. Her ortağın ortaklık haklarının, ada yazılı ortaklık senedi ile temsil edilmesi gerekir.
- Kooperatiflerde ortaklıktan çıkış, ancak hesap döneminin sonunda ve en az 6 ay önceden haber vermek şartıyla yapılır. Ancak ana sözleşmeye ortaklıktan çıkış ile ilgili bir hüküm konmuşsa bu hüküm bağlayıcıdır.

² <http://www.muhasabedersleri.com/sirketler-muhasebesi/kooperatifler.html>, Erişim: 27.12.2014.

- Kooperatiflerde her ortak bir oy hakkına sahip olup, ortak isterse oyunu başkibir kişiye de kullanırabilir.
- Kooperatiflerin sorumluluğu ana sözleşmede aksi bir hüküm yoksa mal varlığıyla sınırlıdır. Ortaklar ise sermaye payları ile sorumludur.

Gelişme sürecindeki ülkelerde tarım kooperatiflerinin başlıca önemli işlevleri vardır. Bunlar (Karakayalı 2009: 251):

- Kooperatifler, tarım kesimine canlılık (dinamizm) verir. Bundan amaç, tarım arazilerinin daha akılcı ve daha verimli bir biçimde işletilmesi, kalkınma koşullarının hazırlanması ve uyarılmasıdır. Böylece kooperatifler, ortaklarına veya üreticilere daha elverişli bir fiyat (gelir) garanti ederek, üretimi artırma yollarını açabilirler.
- Tarım kesiminde kooperatifler, bütün etkinliklerin merkezi sayılır. Bu bakımdan, kooperatifler bunu gerçekleştiren son derece etkili araçlardır. Kooperatifler kalkınmayı frenleyen unsurları azaltmaya çalışır, iletişim kurar, parasal sermaye, makine ve teçhizat sağlarlar. Kooperatifler güçlendikçe ülkenin sanayileşmesine, bölgesel kaynakların değerlendirilmesine katkıda bulunurlar.
- Öte yandan kooperatifler, ortaklar arasında karşılıklı güven oluşturup geleneksel kesime teknik yeniliklerin ve üretim yöntemlerinin girmesine de olanak hazırlamaktadır. Tarım kooperatifleri tarım üreticisinin ekonomik bağımlılığına karşı bir mücadele aracıdır.

3. Tarım Kooperatifleri

Tarım kooperatifleri genel olarak tarımsal kooperatif olarak da adlandırılmaktadır. Literatürde ikisi arasında belirgin bir anlam farkı olmamakla birlikte çoğu zaman iki deyiş aynı anlama gelmektedir. Tarım kooperatifi, ortakları "çiftçi" ve faaliyet alanı "tarım" olan kooperatifi ifade etmektedir (Casalini 1962:3; Aktaran: Mülayim 2013: 153).

Tarım kooperatifleri ortaklarının, tarımsal üretim için ihtiyaç duydukları tohum, gübre, zirai ilaç, zirai araç gibi materyalleri ucuz ve kredili olarak temin etme amacı ile birlikte ortaklarının ürettikleri malların saklanması ve pazarlanmasını da sağlar. Bu kooperatifler ihtiyaç duydukları zirai bilgilerin temininde ortaklarına yardımcı olurlar ve ortakları olan çiftçilerin teknoloji, tohum ve ilaçlardaki son gelişmelerden haberdar olmalarını sağlayarak, üretimin, veriminin ve kalitesinin artmasına katkıda bulunurlar. Kooperatiflerin kuruluş amaçları birbirinden farklı olduğu için çeşitleri de oldukça

fazladır. Kooperatifleri birçok kritere göre sınıflandırmak mümkündür. En önemlileri tarım kooperatifleri ve tarım dışı kooperatifler olmak üzere tasnif edilmekle birlikte araştırma konumuz açısından tarım kooperatifleri önem arz etmektedir.

Başlıca tarımsal amaçlı kooperatifler şunlardır (Karakayalı 2009: 252):

- Tarım Kredi Kooperatifleri
- Tarım Satış Kooperatifleri
- Köy Kalkınma Kooperatifleri
- Pancar Ekicileri Üretim Kooperatifleri
- Orman Köylerini Kalkındırma Kooperatifleri
- Toprak – Su Kooperatifleri
- Çay Üretim ve Satış Kooperatifleri
- Su Ürünleri Kooperatifleri
- Hayvan Üretim Tedarik ve Pazarlama Kooperatifleri
- Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri

Diğer bir sınıflandırmada ise, tarım kooperatifinin faaliyeti esas alınmış ve buna göre tarım kooperatifleri şu gruplar altında toplanmıştır (Tamagnini 1953: 52; Aktaran: Mülâyim 2013: 165):

- Tarım Alım Kooperatifleri
- Tarım Kredi Kooperatifleri
- Tarım Satış Kooperatifleri
- Tarım İşleme Kooperatifleri
- Arazi Kullanma Kooperatifleri
- Tarım Sigorta Kooperatifleri
- Tarım Hizmet Kooperatifleri

Bu kooperatiflerden en önemlileri hakkında kısaca bilgiler vermek gereklidir.

Tarımsal kalkınma kooperatifleri ortaklarının her türlü bitkisel, hayvancılık, orman-cılık konularındaki üretimini geliştirmek, ihtiyaçlarını temin ve tedarik etmek ortakla-rının ekonomik ve sosyal yönden gelişmelerine yardımcı olmak, iş sahası temin etmek gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Ayrıca ortaklarının ekonomik gücünü arttırmak için doğal kaynaklardan faydalanmak, el ve ev sanatları ile tarımsal sanayinin gelişmesi-

ni sağlayıcı tedbirler almak gibi temel amaçları gerçekleştirmek için faaliyetlerde de bulunmaktadır.

Tarım kredi kooperatifleri tarımsal üretimde kullanılmak üzere ortaklarına en uygun ve yeterli miktarda kredi sağlamaya yönelik olarak teşkil edilmektedir. Bu kooperatiflerin ortakları genelde küçük çiftçilerdir. Türkiye’de 1929 yılına kadar çiftçilerin kredi gereksinimi, T.C Ziraat Bankası tarafından karşılanırken, 1929 yılından sonra tarım kredi kooperatifleri kurulmaya başlanmış ve böylelikle çiftçilerin kredi ihtiyaçları bu kooperatifler aracılığıyla giderilmeye başlanmıştır. Tarım kredi kooperatifleri Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

Tarım satış kooperatifleri Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Tarım Satış Kooperatifleri 17 birlik altında örgütlenmiş olup halen 13’ü faaldir. Birliklere üye kooperatif sayısı 336, ortak sayısı toplamı 547.343’tür. Tarım Satış Kooperatifleri genellikle ürün bazlı ve bölgesel alan bazlı birlikler halinde kümelenmişlerdir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatif İstatistikleri Bülteni, 2014). Güncel veriler ise şu şekildedir:

Tablo 1. Faal Birliklerin Sayısal Büyüklükleri (2013)

Birlik	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Ortalama Ortak Sayısı
Antbirlik	6	5.634	939
Çukobirlik	34	34.857	1.025
Fiskobirlik	50	215.810	4.316
Gülbirlik	6	8.928	1.488
Karadenizbirlik	19	37.319	1.964
Kozabirlik	5	3.327	665
Marmarabirlik	8	29.414	3.676
Tiftikbirlik	12	19.789	1.649
Trakyabirlik	48	44.780	933
Tariş İncir Birliği	15	3.841	256
Tariş Pamuk Birliği	44	35.603	809
Tariş Üzüm Birliği	14	10.610	757
Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği	32	23.885	746

Kaynak: T.C. GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI - Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, “Kooperatif İstatistikleri Bülteni”, s.20., [http://koop.gtb.gov.tr/data/52ce773b487c8e3b38d8fa65/Koop%C4%B0statistik%2010%2001%20\(2\).pdf](http://koop.gtb.gov.tr/data/52ce773b487c8e3b38d8fa65/Koop%C4%B0statistik%2010%2001%20(2).pdf).

Tarım Satış Birlikleri arasında kooperatif sayısı ve ortak sayısı en fazla olan Fiskobirlik olup, en az sayıda olan Kozabirliktir. Kooperatif başına düşen ortak sayısında ilk sırayı 4.316 ortakla Fiskobirlik almakta olup, en küçük ortaklı kooperatifler 256 ortakla Tarih İncir Birliğindedir. "Türkiye'de kooperatifleri ekonomi içinde tümüyle değerlendirebilecek istatistikler yeterli değildir. Bununla birlikte bazı rakamlarla kooperatiflerimizin ekonomideki durumlarını vurgulamakta yarar vardır. Örneğin Marmarabirlik ve Trakyabirlik'in yıllık cirosu 1 milyar TL civarındadır; bu birlikler 1.594 kişiye istihdam sağlamaktadır (Çıkmın 2013; Aktaran: Okur 2013: 133)." Rakamlar yıldan yıla değişiklik göstermekle birlikte büyük farklılıklar gözlenmemektedir.

Ürün alımları, Tarım Satış Kooperatif Birliklerinin en önemli faaliyetleri arasında yer almaktadır. Ürün alımıyla çiftçilere pazara ulaşım kolaylığı sağlanırken, sanayiciye güvenilir hammadde temin imkânı verilmiş olmaktadır.

Tarım satış kooperatifleri özellikle küçük çiftçilerin en büyük sorunlarından biri olan ürettikleri ürünleri pazarlama aşamasında ortaya çıkan sorunları gidermeye yönelik olarak kurulmaktadır. Ürünü pazar fiyatının çok altında satan çiftçinin gelir kaybını giderme amacı güden kuruluşlardır. Tarım satış kooperatiflerinin en önemli amacı, ortakları olan çiftçilerin ürünlerini en iyi biçimde değerlendirmek, iç ve dış pazarlarda piyasa fiyatından satışını gerçekleştirmektir.

Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin çağdaş kooperatifçilik ilkelerine uygun olarak güçlü ve bağımsız bir mali yapıyla etkin, verimli ve sürdürülebilir bir biçimde yönetilmeleri ve DFİF kaynaklı borçlarına ilişkin yeni bir yapılandırma yapılması amacıyla 2013 yılında 4572 sayılı Kanunda köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu kaynaklı borçlar yeniden yapılandırılarak yaklaşık yarıya indirilmiş ve yılda bir ödeme olmak üzere 15 yıla ertelenmiştir. Böylece, Birliklerin kamu kaynaklarından uzun yıllar faydalanması sağlanmıştır. Öte yandan, kooperatif ve birliklerde yönetim ve denetim yapısında yaşanan aksaklıklar giderilerek yeniden düzenlenmiş ve çağdaş kooperatifçilik anlayışı getirilmiştir (Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Tarihiçesi, 2014).

Sulama kooperatifleri kurak ve yeterli su kaynağı olmayan yerlerde zirai sulama tesislerini kurarak tarımda verimin artırılması için büyük ihtiyaç olan su problemini çözmeyi amaçlar. Bu amaçla çiftçilerin kullanacağı su miktarını ve sırasını düzenlerler. Bu kooperatifler ayrıca kurulmuş olan sulama tesislerinin bakımını yapma görevini de üstlenir.

Su ürünleri kooperatifleri her türlü su ürünlerinin üretimi, işlenmesi, depolanması ve pazarlanması konularında ortaklarına hizmet vermek ve ortaklarının ihtiyacı olan av araç gereçlerini ve donatılarını temin etmek amacıyla kurulur ve faaliyet gösterir.

Pancar ekicileri kooperatifleri üretim esnasında ortaya çıkan toprak hazırlığı, ekim işleri, pancar ve diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmesi, korunması, dekar veriminin artırılması konularında gerekli tedbirleri almak ve ortaklarının yararlı bilgiler edinmesine yardımcı olmak amacıyla kurulur.

Tarımsal amaçlı kooperatiflerin büyük bölümünün bağlı bulunduğu Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın 2013 faaliyet raporuna (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2013) göre şu veriler oluşmuştur:

2013 yılsonu itibarıyla, 12.830 tarımsal amaçlı kooperatif mevcut olup, bu kooperatiflere 3.811.165 çiftçi/üretici ortaktır. 2013 yılı içerisinde 110 birim kooperatifin kuruluşu işlemleri tamamlanmıştır. Önceki yıllarda kurulan 38 birim tarım kredi kooperatifi ekonomik bakımdan daha güçlü bir yapıya sahip olmak için diğer bir tarım kredi kooperatifi ile birleşmiştir.

Asgari ilçe düzeyinde, 516 adet hayvansal üretim, 151 adet meyve, 64 adet sebze ve süs bitkisi, 66 adet tarla, 32 adet su ürünleri, 23 adet organik ürün olmak üzere, toplam 852 adet üretici birliği (üye sayısı: 224.496) mevcuttur.

Tarımsal üretici birliklerinin dikey örgütlenmesine yönelik 10 adet üretici merkez birliği kurulmuştur. Bu üretici merkez birliklerine üye/bağlı üretici birliği sayısı 530 olup, bu birliklere üye çiftçi sayısı ise 322.789'dur. Toplam 66 adet Üretici Birliğinin kuruluşu gerçekleştirilmiş olup, üye sayısı 3.377'dir.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na tarımsal amaçlı kooperatifler düşük faizli kredilerle desteklenmektedir. 2013 yılı yatırım programından sabit yatırım ihtiyacında kullanılmak üzere 18 kooperatife 60.164.755 TL ve işletme sermayesi ihtiyacı için 85 kooperatife 16.737.759 TL olmak üzere toplam 76.902.514 TL kredi kullanılmıştır.

2013 yılında Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Genel Bütçesi'nden desteklenen 56 kooperatife ait canlı demirbaş alım işlemleri gerçekleştirilmiş 2.108 aileye 11.508 adet büyükbaş ve 18.200 adet küçükbaş damızlık hayvan teslimi yapılmıştır.

Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü'nün bütçe imkânları ölçüsünde Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi kapsamında projenin uygulanması ile fayda sahiplerine sürekli gelir elde edilmesi yanında ülkemiz hayvancılığının ıslahı ve dolayısı ile hayvansal üretimin verimliliği ve kalitesi de artırılmasına yönelik proje kapsamında kredilendirmeleri devam eden kooperatiflere 2013 yılı içerisinde 32.632.227 TL kredi kullanılmıştır. Projeler çerçevesinde 30 kooperatife ait canlı demirbaş ihaleleri gerçekleştirilmiş ve 1.344 aileye 5076 adet büyükbaş, 1.300 adet küçükbaş damızlık hayvan teslimi yapılmıştır.

Ulusal eğitim programları ve toplantılarında Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü, Personel Genel Müdürlüğü, Tarım Kredi Ve Kooperatifler Bölge Müdürlükleri ile özel sektör kuruluşları tarafından yıl boyunca düzenlenmekte olup, 410 kişi katılım sağlamıştır.

Tarımsal amaçlı kooperatiflerin daha verimli bir şekilde faaliyet göstererek ortaklarına ve çevreye yararlı olabilmeleri için Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İl Müdürlükleri tarafından; Kooperatif yöneticileri ve ortaklarına eğitimler verilmektedir. 2013 yılında 1024 kurs düzenlenmiş ve 25.299 kooperatif yöneticisi ve ortağına eğitim verilmiştir. 2013 yılında 4.161 kadın çiftçi, kooperatifçilik ve kooperatifin faaliyet alanı ile ilgili konularda eğitilmiştir. 2004 yılında başlayan çalışma kapsamında bugüne kadar 59.975 kadın çiftçi eğitilmiştir.

Tarım kooperatiflerinin eğitim ve istihdam faaliyetleri yadsınamaz derecede önem arz etmektedir. İlerleyen yıllarda Avrupa Birliği ile uyum süreci içerisinde AB kriterlerinin önemli kısımlarından biri olan ve 11. fasıl olarak bilinen Tarım ve Kırsal Kalkınma faslının başarıyla sürdürülmesinde tarımın en önemli kurumlarından olan kooperatiflerin bilinçli bir üretim yapısını sağlamada rolü çok büyüktür. Türkiye açısından sürdürülebilir ve bağımsız, aynı zamanda ihraç kapasitesi yüksek ve nitelik yönünden (üretim kapasitesi, ürün standartları, kullanılan teçhizat vs.) dünya standartlarında bir tarım sistemi oluşturmak için tarım kooperatiflerinin tabandan tavana sağlayacağı koordinasyon faaliyetleri önem arz etmektedir. Doğal olarak küresel nitelikteki seviyeyi yakalayabilmek adına işin uzmanı akademisyenlerle işbirliği yapmak gerekmektedir.

Tarım kooperatiflerinin üniversitelerle yaptıkları işbirliğinin gerek Türkiye gerekse de dünya genelinde bilinçli ve verimliliği artırıcı tarımsal üretimin sağlanmasında hem çiftçilerin hem de tarım kooperatiflerinde istihdam edilmesi olası elemanların donanımlarının artırılmasında özellikle modern tarımın zirve yapacağı gelecek dönemde önemi giderek artmaktadır.

4. Türkiye Geneli Kooperatif Verileri

Türkiye genelindeki kooperatif verilerini hazırlayan kurumlardan biri olan Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü'nün (<http://koop.gtb.gov.tr/>) 31.12.2014 tarihli kayıtlarına göre aşağıda tablolar halinde verilen kooperatif sayıları ve bu kooperatiflerin ortak sayıları; faal olan ve faal olmayan, terkin olan şeklinde sınıflandırmalara tabi tutularak verilmiştir.

Tablo 2. Türkiye Geneli Kooperatif Sayıları

Kooperatifler	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam		Terkin Olan	
	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
Tüketim Koop.	541	100,968	2,076	133,829	2,617	234,797	1,676	153,448
Motor. Taş. Koop.	5,3030	162,376	1,188	24,901	6,491	187,277	1,174	24,644
Es. San. Kef. Koop.	960	645,007	34	3,736	661	648,743	25	2,558
Küç. Sanat. Koop.	48	3,286	247	5,497	295	8,783	136	6,266
Temin Tevzi	120	17,913	185	6,308	305	24,221	147	6,036
Turizm Gel. Koop.	211	14,863	149	4,045	360	18,908	180	5,975
Üretim Paz. Koop.	195	13,587	233	5,258	428	18,845	200	10,874
Tedarik	0	0	7	599	7	599	0	0
Yayıncılık Koop.	9	284	16	304	25	588	16	250
Hamal Taşı. Koop.	2	204	4	318	6	522	5	39
İşletme Koop.	533	98,302	107	17,120	640	115,422	168	15,435
Sigorta Koop.	4	63,638	1	0	5	63,638	1	1,224
Tarım Satış Koop.	324	510,555	13	13,526	337	524,180	108	63,668
Yardımlaşma Koop.	13	13,816	6	93	19	13,909	8	409
Eğitim Koop.	36	2,579	10	201	46	2,780	10	249
Bağımsız T.S.K. Koop.	4	1,484	15	648	19	2,132	6	180
Tütün T.S.K	2	1,120	11	530	11	680	3	0
Y. Sebze Meyve Koop.	1	1,222	9	145	16	780	2	0
Basın	1	23	0	0	1	23	0	0
Karayolu	27	689	0	0	27	689	0	0
Karayolu	177	2,876	0	0	177	2,876	0	0
Kadın	13	105	0	0	13	105	0	0
Deniz Yol. Taş. Koop.	4	171	0	0	1	171	0	0
Deniz Yük. Taş. Koop.	1	8	0	0	1	8	0	0
Sağlık Hiz. Koop	1	37	0	0	1	37	0	0
Elek. Enejisi Üretimi	2	14	0	0	2	14	0	0
Hizmet	1	7	0	0	1	7	0	0
Geliştirme	1	7	1	73	2	80	0	0
Toplam	8,575	16.641,59	4.340	2226.088	129.15	1.890,247	3.883	297.152

Tablolardan açıkça görülebileceği üzere tarım satış kooperatifleri, esnaf sanatkârlar kredi ve kefalet kooperatiflerinden sonra en çok ortak sayısına sahip olan kooperatiflerdir. Bunun nedenleri ise temelinde satış süreçlerinde tarım üreticilerinin tek başlarına acımasız piyasa koşullarında tüccarlar ve diğer büyük alıcılar karşısında korunmasız ve asimetrik bilgi durumunda olmalarından dolayı kendilerini bilgi sahibi tarım satış kooperatiflerinin uzmanlığına dayalı olarak ürünlerini satma istekleridir.

Tablo 3. Türkiye Geneli Kooperatif Birlik Sayıları

Birlikler	Faal Olan			Faal Olmayan			Toplam			Terkin Olan		
	Birlik Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Birlik Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Birlik Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Birlik Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
Tüket. Koop.Bir	3	34	37.463	8	42	10.437	11	76	47.900	9	75	11.301
Mot.Taş. Ko.Bir	33	607	26.251	9	54	2.173	42	661	28.424	4	56	2.430
Esn.Sa. Kef.Birl	32	987	623.492	0	0	1.288	32	987	624.780	0	0	613
Küc.San. Ko.Bir	0	0		5	14		5	14		0	0	
Trzm.Gel. Ko.Bi	1	13	1.482	2	20	499	3	33	1.981	3	40	43
Ta R.Sat. Kop.Bi	15	304	501.626	2	14	4.106	17	318	505.732	1	0	1.154
Ür.Te.Da. Ko.Bir	3	27	15.895	1	1	2.030	4	28	17.925	2	26	3.200
İşl.Koop. Birl.	2	14	356	0	0	0	2	14	356	0	0	0

Tablo 4. Türkiye Geneli Kooperatif Merkez Birlik Sayıları

Merkez Birlikleri	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam		Terkin Olan	
	Merkez Birlik Sayısı	Birlik Sayısı	Merkez Birlik Sayısı	Birlik Sayısı	Merkez Birlik Sayısı	Birlik Sayısı	Merkez Birlik Sayısı	Birlik Sayısı
Es.Sa.Ke.Me.Bir.	1	32	0	0	1	32	0	0
Tüketim K.Me. Br.	1	7	0	0	1	7	0	0
Mot. Taş.K.Me.Br.	1	16	0	0	1	16	0	0
T.Millî Koo.Bir.	1	15	0	0	1	15	0	0

Kaynak: Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Bilgi Bankası, İstatistiki Veriler, <http://koop.gtb.gov.tr/data/54c-b4737f293702068ceb47e/T%C3%9CRK%C4%B0YE%20GEN.%20KOOP.VE%20B%C4%B0RL%-C4%B0K%20SAYILARI.pdf>, (Erişim Tarihi 09.01.2015).

Aşağıdaki tabloda ise il bazında kooperatiflerin sayısı ve bu kooperatiflerin ortaklarının sayısı; faal olan ve faal olmayan, terkin olan şeklinde sınıflandırmaya tabi tutularak verilmiştir.

Tablo 5. Kooperatif ve Birliklerin İllere Göre Dağılımı

Kooperatifler	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam		Terkin Olan	
	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
Adana	192	28.181	285	7.783	477	35.964	41	3.621
Adıyaman	93	8.094	28	2.140	121	10.234	16	563
Afyonkarahisar	56	12.583	58	2.661	114	15.244	53	4.568
Ağrı	45	2.763	20	567	65	3.330	5	132
Aksaray	21	5.732	18	267	39	5.999	21	1.581
Amasya	64	14.813	33	2.036	97	16.849	16	496
Ankara	301	74.545	621	38.477	922	113.022	393	51.356
Antalya	315	54.206	175	7.458	490	61.664	193	11.229
Ardahan	18	1.363	1	0	19	1.363	5	154
Artvin	61	9.104	11	830	72	9.934	19	831
Aydın	328	59.327	106	5.173	434	64.500	76	4.987
Balıkesir	227	49.160	110	7.156	337	56.316	76	5.475
Bartın	20	3.310	19	197	39	3.507	12	426
Batman	56	3.342	15	78	71	3.420	1	108
Bayburt	12	932	2	71	14	1.003	4	339
Bilecik	33	4.034	11	803	44	4.837	21	1.938
Bingöl	27	1.021	7	52	34	1.073	13	308
Bitlis	43	3.446	13	349	56	3.795	8	131
Bolu	101	8.603	72	3.279	173	11.882	33	3.330
Burdur	41	7.508	28	551	69	8.059	73	5.447
Bursa	233	84.757	110	9.700	343	94.457	191	10.409
Çanakkale	161	16.485	28	1.189	189	17.674	81	4.781
Çankırı	24	4.025	14	506	38	4.531	29	1.624
Çorum	44	24.288	26	750	70	25.038	36	2.562
Denizli	142	28.051	152	5.011	294	33.062	34	1.965
Diyarbakır	151	16.770	33	2.645	184	19.415	22	787
Düzce	87	38.326	0	0	87	38.326	4	92
Edirne	123	28.811	51	924	174	29.735	32	2.758
Elazığ	44	4.844	28	2.717	72	7.561	21	1.261
Erzincan	34	2.613	11	577	45	3.190	13	439
Erzurum	83	6.461	65	4.176	148	10.637	6	163
Eskişehir	47	19.343	27	5.669	74	25.012	91	6.562
Gaziantep	149	31.010	84	2.143	233	33.153	30	7.185
Giresun	209	51.807	32	1.346	241	53.153	21	2.606
Gümüşhane	28	3.066	2	61	30	3.127	21	359

Tablo 5. Kooperatif ve Birliklerin İllere Göre Dağılımı (Devamı)

Hakkâri	38	1.372	9	183	47	1.555	6	146
Hatay	236	28.720	52	5.141	288	33.861	46	2.035
İğdir	54	1.504	6	112	60	1.616	4	169
Isparta	67	12.998	51	2.996	118	15.994	50	4.018
İstanbul	338	134.311	320	17.352	658	151.663	543	31.428
İzmir	449	102.582	101	5.776	550	108.358	176	12.387
Kahramanmaraş	125	15.403	62	7.026	187	22.429	30	2.019
Karabük	38	4.740	29	1.455	67	6.195	23	894
Karaman	42	3.584	17	1.076	59	4.660	10	309
Kars	30	2.543	18	664	48	3.207	6	375
Kastamonu	78	11.125	17	1.575	95	12.700	75	3.567
Kayseri	49	8.923	112	5.883	161	14.806	48	4.258
Kilis	11	11193	6	4.278	17	5.471	12	1.349
Kırıkkal	20	9.113	19	1.974	39	11.087	14	625
Kırklareli	85	19.289	29	1.479	114	20.765	13	2.047
Kırşehir	25	7.146	25	1.052	50	8.198	15	891
Kocaeli	235	23.901	83	3.0407	318	27.308	95	2.756
Konya	115	23.6617	168	7.754	283	31.371	98	4.949
Kütahya	56	8.131	69	4.528	125	12.659	38	2.442
Malatya	90	15.852	51	1.514	141	17.366	32	2.477
Manisa	189	37.836	69	7.093	258	44.929	107	12.785
Mardin	152	9.159	27	131	179	9.290	9	559
Mersin	240	33.473	61	3.901	301	37.374	45	12.444
Muğla	406	36.192	57	2.653	463	38.845	45	3.190
Muş	42	2.156	29	274	71	2.430	2	32
Nevşehir	50	6.351	46	1.166	96	7.517	32	1.441
Niğde	39	7.052	14	1.417	53	8.469	38	1.270
Ordu	173	68.846	21	1.185	194	69.998	24	7.372
Osmaniye	80	9.583	8	44	88	9.627	33	915
Rize	78	10.496	7	59	85	10.555	38	3.672
Sakarya	197	49.796	66	1.433	263	51.229	15	535
Samsun	99	49.855	83	1.883	182	51.738	75	6.919
Siirt	32	1.768	18	127	50	1.895	7	148
Sinop	49	5.129	25	811	74	5.940	18	542
Sivas	54	9.478	40	2.284	94	11.762	32	2.609
Şanlıurfa	115	27.758	13	624	128	28.382	13	2.376
Şırnak	79	2.283	11	190	90	2.473	5	68
Tekirdağ	228	31.880	32	1.345	260	33.225	26	844
Tokat	85	19.435	53	981	138	20.416	72	3.648

Tablo 5. Kooperatif ve Birliklerin İllere Göre Dağılımı (Devamı)

Trabzon	91	44.887	9	1.860	100	46.747	81	8.125
Tunceli	27	1.198	7	203	34	1.401	10	370
Uşak	36	6.469	41	1.045	77	7.514	26	1.694
Van	126	6.188	24	764	153	6.952	12	781
Yalova	68	4.960	4	307	72	5.267	3	293
Yozgat	57	13.876	23	513	80	14.389	31	3.299
Zonguldak	82	21.343	36	1.406	118	22.749	55	1.794
TOPLAM	8.668	16.662.15	4.367	22.623.30	13.035	18.924.48	3.902	29.734.90

Kaynak: Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Bilgi Bankası, İstatistiki Veriler, <http://koop.gtb.gov.tr/data/54c-b46aaf293702068ceb47d/%C4%B0LLERE%20G%C3%96RE%20KOOP.VE%20B%C4%B0RL%C4%B0K%20SAYILARI.pdf>, (Erişim Tarihi 09.01.2015).

İl bazında kooperatif dağılımını incelediğimizde en yüksek kooperatif sayısının 449 sayısı ile İzmir’de olması konuyla alakası olmayan kişiler için şaşırtıcı gelse de İzmir’de tarımsal üretimin ve bunların bilinçli gerçekleştirilmesinin etkisinin yüksek olduğu aşikârdır. Kooperatiflere üyelik bakımından ise en yüksek ortak sayısı ile İstanbul başı çekmektedir. İl nüfusu ile kooperatif ortak sayısı oranı göz önüne alınırsa İzmir’in kooperatifçilikte geldiği rakam çok dikkat çekicidir. Bölgesel kalkınma ve gelişmişlik farklılıklarını sanayi ve teknoloji oluşturduğu kadar tarımın geleneksel mi yoksa modern mi yapıldığı konusu da ilgilendirmektedir. Zira mühimdir ki üretilen ürünler tarladan, seradan sadece kooperatif marifetiyle pazara ucuza mı sunuluyor yoksa aracılardan, komisyoncuların orantısız kar elde ederek fiyatları şişirdiği ve nihai tüketicinin bütçesini zorladığı çarpık ve adaletsiz bir sistem mi oluşturuluyor sorusu tam da kooperatiflerin üye organizasyonu, kalifiye personel istihdamı, güçlü kurumsal yapısıyla alakalıdır. Fonksiyonlarını yerine getiremeyen tarım kooperatifleri üreticilerin ve tüketicilerin mağdur edilmesine fırsat verir. İzmir’de ve İstanbul’da gözlemlenen iyi organizasyonel kooperatif sistematiği tüm ülkeye yayılmalıdır. İşte bu sağlandığında kalkınmanın temeli ve teminatı elde edilebilir.

5. Sonuç

Tarım kooperatifleri hâlihazırda potansiyel olarak ülke ekonomisine makul düzeyde bir istihdam sağlamaktadır. Gelişimini sürdürme eğiliminde olan kooperatifler şüphesiz geleceğin önem arz eden kuruluşlarıdır. Bu bağlamda formel organizasyonun devamlılığını sağlayıp kurumsal kimlik oluşturarak kooperatiflerin verimini artırmak için üniversite eğitimini gerçekleştirmiş, liyakatini kanıtlamış eleman istihdamını artırması gerekmektedir. Bu bağlamda değerlendirirsek günümüz piyasa sistemi ve iktisadi yapısı üniversite-kooperatif işbirliğini kaçınılmaz hale getirmektedir.

Üyelerine eğitimi, bilgilendirme toplantılarını, desteklerini artırma amacı güden tarım kooperatiflerinin nitelikli istihdamın yanında üniversitelerdeki gerek Tarım Ekonomisi gerekse de Kooperatifçilik Programı'nın yetkin akademisyenleriyle işbirliğine başvurması gerekmektedir. Dolayısıyla üniversite özel sektör işbirliği olarak tanımlanan ve günümüzün özel ve devlet üniversitelerinin Ar-Ge odaklı gelişimini teşvik eden çağdaş ekonomi anlayışı kooperatiflerin modern eğitimin nimetlerinden faydalanması için büyük bir fırsattır.

Geleneksel tarım anlayışının bırakılmaya başlandığı, ülkelerin gıda üretiminde yeterliliğinin test edildiği ve gelişmiş azgelişmiş ülke farkını açan günümüz modern tarımı ülkemizin de uyum sağlaması mecburi olan bir teknolojidir. Üretici, satıcı, finansör, eğitici ve daha birçok şekilde ülkemizin tarım kesimine fayda sağlayabilen tarım kooperatifleri, ulusal ve uluslararası bazda tarımda sözü geçen ülke olma amacı güden Türkiye için istihdam sağlama hususunda üzerinde hassasiyetle durulması gereken kuruluşlardır. Hâlihazırda gelişmekte olan ülke statüsünde olan Türkiye eğer sürdürülebilir ve bağımsız bir iktisadi sistem kurmak istiyorsa vatandaşlarına en kaliteli besinleri bilimsel yöntemlerle üretebilen modern tarımı geliştirmelidir. Muhteviyatı itibarıyla en az bunun kadar önemli olan, tedarik ve organizasyon zincirini istismar ederek fiyatları yükselten aracı, komisyoncu ve tekelcilerin hegemonyasından kurtarma niteliğine haiz en potansiyelli kuruluşlar olan tarım kooperatifleri vasıtasıyla halkı uygun fiyatla buluşturmalıdır. Nitekim güçlü kurumsal yapısıyla ve nitelikli personel istihdamıyla etkin birer aktör olmayı başarabilmiş kooperatifler iktisadi adaletin sağlanıp mutlu, huzurlu, sosyal barışınve ekonomik, hukuki, siyasal, sosyal kalkınmanın gerçekleştirileceği Türkiye'nin umut vaat eden unsurları olma potansiyeli sergilemektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, İbrahim; YILDIRIM, İbrahim, (2000), ‘‘Mandıra İşleten Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifine Ortak İşletmelerin Ekonomik Analizi’’, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi, Cilt: 10 Sayı:1, 61-70.
- ALÇIÇEK, Gültüzar; KARLI, Bahri, (2016), ‘‘Burdur İlinde Tarımsal Kooperatiflerde Kooperatif-Ortak İlişkilerinin Değerlendirilmesi’’, Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 1, 83-91.
- CASALINI, Mario, (1962), ‘‘Manuale di Cooperazione Agricola’’, Bologna
- BAŞARAN, Burçin, (2003), ‘‘Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nün Yeni Kooperatif Standartları ve Ülkemiz Kooperatiflerinin Uyumu: Trakya Bölgesi Tarım Kooperatifleri Örneği’’, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ
- BİLGİN, Necdet; TANIYICI, Şaban, (2008), ‘‘Türkiye’de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi’’, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 15, 136-159.
- DEDEOĞLU, Murat; Yıldırım, İ. (2006), ‘‘Emek Tarımsal Kalkınma Kooperatifine Ortak İşletmelerin Ekonomik Analizi’’, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, 39-48.
- EVEREST, Bengü, (2015), ‘‘Tarım Kredi Kooperatiflerinde Ortakların Kooperatifçilik İlkelerini Algılamaları ve Yönetime Katılmalarını Etkileyen Faktörlerin Analizi Üzerine Bir Araştırma: Balıkesir Bölge Birliği Örneği’’, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir
- GÜLLÜ, Serap, (2010), ‘‘Şanlıurfa İlindeki Tarım Kooperatiflerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma’’, Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa
- İNAN, İsmail H., (2004), ‘‘Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli’’, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul
- İNAN, İsmail H., (1982), ‘‘Tarım Ekonomisi’’, Hasad Yayıncılık, İstanbul
- KARAKAYALI, Hüseyin, (2009), ‘‘Türkiye Ekonomisi’’, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa
- OKUR, Taner, (2013), ‘‘Marmara Bölgesi Özelinde Tarım Kooperatifçiliğinin Değerlemesi ve Geleceği’’, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa

- MAKAL, Ahmet, (2001), “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 56, Sayı: 3, 103-140.
- METİN, Nurcan, (1995), “Çok Amaçlı Tarım Kooperatiflerinin Kırsal Kalkınmadaki Rolü: Tekirdağ Örneği”, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ
- MÜLAYİM, Ziya G., (2013), “Kooperatifçilik”, Güncellenmiş ve Yenilenmiş Yedinci Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara
- ÖRKİ, Armağan, (2016), “Ekonomik Kalkınmada Kooperatiflerin Öneminin Örneklerle Değerlendirilmesi”, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 13-22.
- REHBER, Erkan, (2011), “Kooperatifçilik”, Ekin Yayınevi, Bursa
- REHBER, Erkan, (2013), “Tarım Ekonomisi”, Ekin Basın Yayım, Bursa
- SINA, Zeynep; SOYER, Serap, (1998), “Sosyolojik Açından Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 3, 103-117.
- ŞAHİN, Ahmet; CANKURT, Murat; GÜNDEN, Cihat; MİRAN, Bülent; MERAL1, Yeşim, (2013), “Türkiye’de Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde; Ortak –Kooperatif İlişkileri”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, 21-33.
- ŞAHİNÖZ, Ahmet; ÇAĞATAY, Selim; TEOMAN Özgür; KIYMAZ, Taylan, (2005), “Tarımda Yeni Politika Arayışları “Fark Ödeme”, TZOB Yayını, Ankara.
- TAMAGNINI, Giulio, (1953), “Cooperazione Agraria e Impresa Coltivatrice”, Roma
- TAN, Sibel; KARAÖNDER İlker, (2013), “Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 87-94.
- TURAN, Zübeyir, (1991), “İstihdam Yaratma Açısından Tarım Kooperatifleri (İçel ve Niğde İllerindeki Kooperatifler Üzerinde Bir Uygulama)”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara
- YAVUZ, Fahri, (2005), “Türkiye’de Tarım”, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara
- YERCAN, Murat, (2007), “Türkiye ve Avrupa Birliğinde Tarımın Örgütlenme Deseni ve Tarımsal Kooperatifler”, Tarım Ekonomisi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, 19-29.
- YILDIZ, Recep, (2009), “Tarım Kooperatiflerinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

İnternet Kaynakları

<http://koop.gtb.gov.tr/>

ÇIKIN, Ayhan, (2013), “Kooperatifler 21. Yüzyılın Favori İşletmeleri Olacak”, <http://www.dunyagida.com.tr/haber/kooperatifler-21-yuzyilin-favori-isletmeleri-olacak/4353>, (Erişim Tarihi 25.10.2016)

Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Bilgi Bankası, İstatistiki Veriler, <http://koop.gtb.gov.tr/data/54cb4737f293702068ceb47e/T%C3%9CRK%C4%B0YE%20GEN.%20KOOP.VE%20B%C4%B0RL%C4%B0K%20SAYILARI.pdf>, (Erişim Tarihi 09.01.2015)

Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Bilgi Bankası, İstatistiki Veriler, <http://koop.gtb.gov.tr/data/54cb46aaf293702068ceb47d/%C4%B0LLERE%20G%C3%96RE%20KOOP.VE%20B%C4%B0RL%C4%B0K%20SAYILARI.pdf>, (Erişim Tarihi 09.01.2015)

Kooperatifler Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1163.pdf>

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Tarihçesi, <http://koop.gtb.gov.tr/bilgi-bankasi/tarim-satis-kooperatifleri-ve-birlikleri/tarim-satis-kooperatifleri-ve-birliklerinin-tarihcesi>, (Erişim Tarihi 29.12.2014)

T.C Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2013 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.tarim.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/2013%20YILI.pdf, (Erişim Tarihi 02.01.2015)

T.C. Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı - Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Kooperatif İstatistikleri Bülteni, [http://koop.gtb.gov.tr/data/52ce773b487c8e3b38d8fa65/Koop%C4%B0statistik%2010%2001%20\(2\).pdf](http://koop.gtb.gov.tr/data/52ce773b487c8e3b38d8fa65/Koop%C4%B0statistik%2010%2001%20(2).pdf) (Erişim Tarihi 27.12.2014)

T.C. Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı - Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016, [http://www.gtb.gov.tr/data/51c7eb1d487c8e0a98f15f9b/t%C3%BCrkiye%20kooperatif%C3%A7ilik%20stratejisi%20ve%20eylem%20plan%C4%B1%20\(2012-2016\).pdf](http://www.gtb.gov.tr/data/51c7eb1d487c8e0a98f15f9b/t%C3%BCrkiye%20kooperatif%C3%A7ilik%20stratejisi%20ve%20eylem%20plan%C4%B1%20(2012-2016).pdf) (Erişim Tarihi 04.05. 2015)

TÜİK, 2014. <http://www.tuik.gov.tr>.